

MIKÄ EI OLE PRAGMATIIKKA?

Jef Verschueren, Jan-Ola Östman & Jan Blommaert (toim.) *Handbook of pragmatics. The manual.* 1995. XIV + 658 s. ISBN 90-272-5081-2. *Handbook of pragmatics.* 1995 installment. VI + 330 s. ISBN 90-272-2157-X. **Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert & Chris Bulcaen** (toim.) *Handbook of pragmatics.* 1996 installment. VI + 285 s. ISBN 90-272-2158-8. John Benjamins, Amsterdam.

JEF VERSCHUERENIN, JAN-OLA ÖSTMANIN ja JAN BLOMMAERTIN toimittaman pragmatiikan käsikirjan sivuilta aukeaa näkymiä moneen suuntaan kielitieteen, filosofian, antropologian, semiotiikan ja yhteiskuntatieteiden alueille. Teos koostuu kirjan muotoisesta manuaalista sekä ajoittain täydentävästä irtolehtikansiosista, jota toimittajat nimittävät varsinaiseksi käsikirjaksi. Kyse ei ole sanakirja-artikkeleista, vaan teoskokonaisuus on karttuva kokoelma katsauksia (toistaiseksi yht. n. 150 kpl) pragmatiikan tutkimusperinteisiin ja metodeihin.

Minkä tahansa tieteenalan hakuteoksen ongelmana on väistämättä rajanveto. Kun on kyse sellaisesta jo luontojaan tieteidenvälisestä toiminnasta kuin pragmatiikan tutkimus, on kirjantekijöiden tehtävä tavallistakin hankalampi. Kirjoitukseni otsikon kysymys noussee jokaisen tähän kirjaan tarttuvan mieleen. Toimittajat itse määrittelevät pragmatiikan tehtävän seuraavasti: »the cognitive, social, and cultural study of language and communication» (Manual s. IX). Toimittajat korostavat sitä, etteivät pyrikään keinotekoisesti luomaan käsitystä yhtenäisestä tieteenalasta vaan edistämään sellaisten tieteenalojen välistä vuorovaikutusta, jotka ovat kokonaan tai osaksi pragmatiikan tutkimuksen kannalta relevantteja.

Vuonna 1979 ilmestyneessä *Pragmatics*-teoksessaan (Pragmatics: Implicature, presupposition, and logical form. Acade-

mic Press, New York) GERALD GAZDAR käsittelee illokutiivista tehoa ja performatiiveja, implikatuuria, loogisia operaattoreja, presuppositiota sekä pragmatiikan ja semantiikan suhdetta. Gazdarin pioneeriteos nojautuu analyyttisen filosofian ja autonomisen kielitieteen perinteeseen. Puheaktit, keskustelun yhteistyöperiaate ja presuppositiot muodostavat yhä monen tutkijan mielestä pragmatiikan ydinalueen, jonka tutkimiseen ei myöskään välttämättä edellytetä autenttisen puhe- tai kirjoitusaineiston analyysiä.

Ainakin yhtä suurelle osalle nykypragmatikkoja tämä on vieras ellei vanhentunutkin näkökulma kielen käyttöön ja sen tutkimukseen. Laaja käsitys kontekstista, kielestä ja kulttuurista, lausuman, kontekstuaalisen päättelyn ja tulkinnan suhde ihmisten välisissä todellisissa vuorovaikutustilanteissa ovat 1980-luvun puolivälistä vakiintuneet mm. alan keskeisten julkaisusarjojen (*Journal of Pragmatics*, *Pragmatics*) pääasiallisiksi aiheiksi. Kognitiivisen kielentutkimuksen ja pragmatiikan yhteyksien korostuminen näkyy sekin sarjajulkaisuissa (*Pragmatics and Cognition*).

Handbook of Pragmatics -hanke on syntynyt Kansainvälisen pragmatiikan tutkimuksen yhdistyksen (IPrA) aloitteesta ja teoskokonaisuuden muotoon ja sisältöön on ratkaisevasti vaikuttanut yhdistyksen piirissä (Pragmatics-lehdessä ja IPrA:n konfe-

rensseissa) käyty keskustelu. Pääosa pragmatiikan käsikirjan tämänhetkisestä aineistosta koostuu kirjan muodossa olevasta yli 600-sivuisesta »manuaalista». Varsinaisen käsikirjan on kuitenkin tarkoitus hiljalleen rakentua pragmatiikan keskeisiä käsitteitä esittelevistä artikkeleista (joita on erillisessä kansiossa tällä hetkellä n. 600 irtolehteä). Manuaali jakautuu (Verschuerenin laatimaan) johdantoon sekä tutkimusperinteitä, metodeja ja merkintätapoja esitteleviin osioihin. Kansiossa puolestaan on varsinaisten käsikirja-artikkelien lisäksi metodija perinneosioiden täydennyksiä ja hakemisto. Kirjan muodossa oleva manuaali antautuu helpommin arvioitavaksi kuin irtolehtikokonaisuus. Seuraavassa esittelyssä pystyn ottamaan esiin vain joitakin valittuja artikkeleita manuaalista ja varsinaisesta käsikirjasta sellaisena kuin tämä kokonaisuus ensimmäisen täydennyksen jälkeen on olemassa. Toinen täydennys ilmestyy syksyn 1997 kuluessa.

Käsikirja-kokonaisuudessa on sekä perinteistä ydinpragmatiikkaa että laajempaa vuorovaikutuksen ja kognition merkitystä korostavaa kielen käytön tutkimusta edustavia kirjoituksia. Tästä yhteiselosta havainnollinen esimerkki on manuaalin osio »Merkintäsystemit», jossa on vain kaksi artikkelia: erilaisia transkriptiosysteemejä pintapuolisesti käsittelevä katsaus sekä logiikan merkintäkonventioiden perinpohjainen esittely. Yhdessä ne kertovat kahdenlaisesta näkökulmasta pragmatiikkaan: elävän puheen empiirisestä tutkimuksesta sekä yrityksistä säännöittää ja formalisoida (tutkijan) kuviteltavissa olevat kielenkäyttötilanteet.

Manuaalin perinne- ja metodiosioiden työnjako ei ole aivan selvä. Voi kysyä, missä mielessä esimerkiksi dekonstruktio, hermeneutiikka, kontrastiivinen analyysi — tai edes (PER LINELLIN) dialogianalyysi — luokituisivat nimenomaan metodeiksi. Itse

asiassa koko metodiosa jakautuu tavallaan kahtia: toisaalta kirjoituksiin, jotka olisivat sopineet yhtä lailla tutkimusperinteiden esittelyjen yhteyteen, sekä toisaalta kielen tutkimuksen perusluonteisia metodisia valintoja pohtiviin artikkeleihin, joita on seuraavista aiheista: korpusanalyysi, kokeellinen tutkimus, kenttätyö, haastattelu, kielellinen selittäminen, intuitio ja introspektio, tilastollinen analyysi. Logiikan ja koko analyttisen filosofian eri perinteet saavat kirjassa paljon tilaa, niin että R. VERGAUWENIN loogista analyysiä käsittelevä predikaattilogiikan alkeiden esitys (»Logical analysis») on tässä yhteydessä kovin kevyt ja toisaalta turha »metodin» esittely. Muuten metodijakso on heterogeenisuudesta huolimatta kiinnostava kokoelma kielentutkijan tärkeiden työskentelymenetelmien esittelyjä — ja tyydyttävän usein myös niiden kriittisiä arviointeja.

Manuaalissa pääosa on tutkimusperinteillä. Isolla osalla esiteltävistä tutkimusperinteistä on melko vähän tekemistä (vain pragmatiikan kanssa. Useimpien mukaanotto on kuitenkin perusteltua, jos pragmatiikan hahmottaa kirjan toimittajien tavoin tiedeidenväliseksi toiminnaksi. Ongelmallisinta tämä teorioiden ja perinteiden kirjo (modaalilogiikasta tagmemiikkaan, generatiivisesta semantiikasta tekstilingvistiikkaan) on silloin, kun artikkelien kirjoittajat eivät pyrikään suhteuttamaan kielen käytön tutkimuksen kannalta marginaalista tutkimusperinnettään kirjan teemaan.

Eri kielioppiperinteitä esittelevät artikkelit (chomskylainen kielentutkimus, LFG, rooli- ja referenssioppi, aakkosjärjestyksen mukaan sijoiteltuina ympäri kirjaa) eivät juuri ota puheeksi pragmatiikan asemaa. Esimerkiksi HENK VAN RIEMSDIJKIN chomskylaista kielitiedettä käsittelevän artikkelin mukaanotto kummastuttaa, siinä kun jää kokonaan pohtimatta kiinnostava kysymys generatiivisen tutkimusperinteen

ja pragmatiikan suhteesta. (Tosin teoskokonaisuuden artikkelit kyllä asettuvat keskinäiseen dialogiin: esimerkiksi JAN NUYSIN katsauksen funktionalismin ja formalismin suhteesta voi lukea osittaisena vastauksena van Riemsdijkin artikkeliin.)

Teoksessa on myös useita kirjoituksia, joissa kytkös jonkin tietyn tutkimusperinteen ja pragmatiikan välillä onnistuneesti osoitetaan. Tästä on hyvä esimerkki URPO NIKANTEEN artikkeli interpretatiivisesta semantiikasta. Samoin HANS KAMPIN esitys diskurssirepresentaatioteoriasta käsittelee oivallisesti tätä — kirjoittajansa lanseeraama — teoriaa semantiikan ja pragmatiikan suhteen kannalta.

Kun tarkastelee esiteltävien tutkimusperinteiden valikoimaa, huomio kiinnittyy sen kirjavuuden ohella myös artikkelien kirjoittajien kirjoon: suuret nimet, innokkaat opetuslapset ja vähemmän tunnetut alan harrastajat vaihtelevat kirjoittajina. Myös kirjoittajien maantieteellinen jakauma on edustava. Alan guru ei ole aina paras oman teoriansa esittelijä, mutta onnistuessaan tutkimusperinteen pioneerit saavat kyllä mielenkiintoista luettavaa aikaan.

Tästä esimerkkeinä kannattaa mainita ainakin SUSAN ERWIN-TRIPPIN artikkeli kehityspsykologiasta, ROBIN TOLMACH LAKOFFIN gricelaisesta pragmatiikasta (sekä varsinaiseen käsikirjaan sisältyvä saman kirjoittajan artikkeli konversationalisesta implikatuurista), MARINA SBISÄN esitys puheaktiteoriasta, PETR SGALLIN kuvaus Prahan koulukunnasta ja NIKOLAS COUPLANDIN artikkeli akkommodaatioteoriasta. Päinvastaisiakin esimerkkejä toki riittää: pettymys on esimerkiksi SUZANNE ROMAINEEN ylimalkainen ja innoton katsaus sosiolinguistiikkaan, kritiikittömiä mainosiskuja puolestaan ROBERT VAN VALININ (rooli ja referenssi -kielioppi) ja DIANE BLAKEMOREN (relevanssiteoria) artikkelit. RUTH WODAKIN näkemys kriittisestä lingvistiikasta ja kriit-

tisestä tekstianalyysistä on lähinnä hänen omansa.

Erinomaisen opettavaisia lukukokemuksia — niin pragmatiikan harrastajille kuin muillekin — ovat MANFRED KIENPOINTNERIN katsaus retoriikan tutkimusperinteseen sekä JAN-OLA ÖSTMANIN ja TUJJA VIRTASEN diskurssianalyysiä esittelevä artikkeli. Jälkimmäisen rinnalla puolestaan sekä DIRK DE GEESTIN »Literary pragmatics» että ELENA SEMINON ja JONATHAN CULPEPERIN »Stylistics» tuntuvat pragmatiikan tutkimuksen kannalta tarpeettomilta ja anniltaan vähäisiltä.

Moniarvoisuus lienee se käsite, joka parhaiten luonnehtii varsinkin manuaaliosan koostumusta. Erilaisten tutkimusperinteiden eritasoiset esittelyt odottavat sen sivuilla lukijaansa aakkosellisesti järjestettynä. Yksityiset kirjoittajat ovat joutuneet (tässä tilaustyössä) kovinkin erimittaisten tehtävien eteen. BRITT-LOUISE GUNNARSSON on saanut suoritettavakseen oikeastaan mahdottoman tehtävän, kun joutuu selostamaan soveltavan kielitieteen tutkimusperinnettä ja sen eri osa-alueita kymmenen sivun katsauksessa. Vertauskohdaksi ja osoitukseksi tehtävänantojen epätasa-arvoisuudesta käy aakkosissa seuraava, argumentaatioteoriaa käsittelevä ROB GROOTENDORSTIN ja FRANS VAN EEMERENIN artikkeli, jonka kirjoittajat ovat saaneet tilaa erityisalansa esittelyyn seitsemän sivun verran!

Cognitive-alkuiset artikkelit kattavat manuaalista melkein 50 sivua. Ehkä tämä heijastelee 1990-luvun kielentutkimuksen trendejä. Monenlaista kognitiivisuutta esittelevien kirjoitusten sillisalaatti (k. antropologia, k. kielioppi, k. lingvistiikka, k. psykologia, kognitiotiede, k. sosiologia) auttaa näkemään, miten eri tavalla samoja asioita voi lingvistiikassa ja lähitieteissä lähestyä. Tosin tuota keskeistä käsitettä *kognitiivinen* käytetään artikkeleissa myös kovin monel-

la lailla. Eri näkökulmien ja käsitteellisen työnjaon kannalta ovat selkeimpiä STEPHEN LEVINSONIN, RONALD LANGACKERIN ja DIRK GEERAERTSIN artikkelit. Sen sijaan SEANA COULSONIN kognitiotiedettä (cognitive science) esittelevä katsaus on ylimalkaisuudessaan pikemminkin hämmentävä luku-kokemus.

Irtolehdistä koostuvan varsinaisen käsikirjan koko kirjo paljastunee vasta vuosien saatossa. Nykyisellään se on kirjava kokoelma perusteellisia artikkeleita, joiden kirjoittajat ovat voineet paremmin syventyä ongelmallisiin käsitteisiin, paremmin kuin manuaalin tutkimusperinteiden esittelyissä. Siinä missä manuaali-osa paikkaa itse kunkin lingvistisen sivistyksen aukkoja, innostavat varsinaisen käsikirjan artikkelit pohtimaan kielen käytön tutkimuksen peruskäsitteiksiä usein uusista ja tuoreista näkökulmista.

Karttuva kansio on tietopakettina innovatiivinen, joskin CD-ROM-aikakautena samanaikaisesti kömpelön vanhanaikainen. Nykyisellään kansiosta myös puuttuu sisällysluettelo, mikä vaikeuttaa kokonaisuuden hahmottamista. Sellaisen lukijan apuna, joka tietää mitä etsii, on kansion ensimmäisessä täydennyspaketissa toki mainio asia-sanahakemisto.

Varsinaisen käsikirjan artikkeleissa huomion kohteena ovat pragmatiikan tutkimuskentän ilmiöt, joiden moninaisuus jälleen kerran tuo esiin alan monitieteisyyden. Toistaiseksi kansiin kertyneessä kokoelmassa ovat esillä varsinkin sosiolingvistiset ja monikielisyteen ja -kulttuurisuuteen liittyvät aiheet. MONICA HELLER kirjoittaa kaksikielisydestä ja monikielisydestä, CAROL EASTMAN koodinvaihdosta, VOLKER HINNENKAMP kulttuurienvälisestä kommunikaatiosta. Kiinnostava, monipuolinen ja pohdiskelleva (sekä otsikoltaan ytimekäs) on SRIKANT SARANGIN kirjoitus »Culture». Mukana on myös joitakin pragmatiikan

ydinalueen peruskäsitteitä eritteleviä artikkeleita (ROBIN LAKOFF kirjoittaa konversationaalisesta implikaatiurista, GABRIELE KASPER kohteliaisuudesta, PETER AUER kontekstista ja kontekstualisoinnista). Aiheita, joissa astutaan lingvistiikan ulkopuolelle laajemmin sosiaalisten ilmiöiden tutkimukseen, ovat mm. auktoriteetti, huumori, joukkoviestimet ja sosiaaliset instituutiot. Perinteisempää pragmatiikan kohdealuetta ovat vuorostaan esimerkiksi pragmaattiset partikkelit. Yksinäisinä saarekkeina tämänhetkessä kokoelmassa ovat BRYGIDA RUDZKA-OSTYNIN artikkeli sijasta ja semanttisista rooleista sekä WALLACE CHAFEN ajatukset kielestä ja tietoisuudesta ja BERNARD COMRIEN kirjoitus tunnusmerkisydestä.

Paitsi hyvä ja monipuolinen lingvistin hakuteos *Handbook of pragmatics* molempine osineen on loistava teos sille, jonka osaksi on langennut pragmatiikan kurssin pitäminen yliopistossa. Käsikirjan irtolehtipainos vain toivottuun järjestykseen ja edessä on valmis luentosarjan pohjateksti joko suoraan käännettäväksi tai kriittisesti arvioitavaksi. Ja kun perusasiat on kerrattu, on tämän aineiston pohjalta mahdollista suunnitella pragmatiikan jatkokurssikin.

Hyvinkin varustetun tavaratalon ongelmana on se, ettei etsimäänsä tuotetta löydä, kun ei tiedä, mistä etsiä kaiken muun sillä hetkellä tarpeettoman tavaran seasta. Osastojen runsaus kätkee sisäänsä puutteita ja hyvästäkin varastokirjanpidosta huolimatta myös jo myytäväksi kelpaamatonta tai muuten vain kaupaksi käymätöntä tavaraa. Tätä ei voine paraskaan tavaratalon johto välttää. *Handbook of pragmatics* -teoksesta toimittajat ovat onnistuneet luomaan sellaisen tieteellisen käsikirjan, joka täydentyvine lisälehtineen on kuin alati tuotevalikoimaansa kartuttava tavaratalo, josta epäkurantin tavaran poistaminen jää kuluttajan vastuulle. Toisaalta juuri karttuvan

käsikirjan perustana olevat erilaisten ja erivahvuisten perinteiden kerrostumat antavat lukijalle mahdollisuuden muodostaa täyteäinen kuva kielen käytöstä ja sen tutkimuksesta sekä arvioida eri tutkimusperinteiden merkitystä myös aikaperspektiivistä. ■

JYRKI KALLIOKOSKI
*Suomen kielen laitos,
PL 3 (Fabianinkatu 33),
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: Jyrki.Kalliokoski@Helsinki.Fi*

KESKUSTELUNANALYYSIN PERUSTEOS

Keskustelunanalyysin perusteet. Toimittanut Liisa Tainio. Vastapaino, Tampere 1997. 240 s. ISBN 951-768-013-9.

Keskustelunanalyysistä on viimeisten kymmenen vuoden aikana muodostunut keskusteluntutkimuksen tärkeä metodi Suomessa. Etenkin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa on panostettu keskustelunanalyysin opettamiseen ja tutkimukseen (ks. Hakulinen (toim.) 1989 ja Hakulinen (toim.) 1996). Nyt laitoksella on, ensimmäisenä Suomessa, kirjoitettu keskustelunanalyysin oppikirja, joka on suunnattu korkeakoulujen opiskelijoille ja opettajille. Kirja perustuu laitoksella pidettyyn luentosarjaan ja koostuu kymmenestä artikkelista, joissa eri kirjoittajat käsittelevät keskustelunanalyysin keskeisiä käsitteitä ja ilmiöitä. Kirjan loppuun on koottu harjoitustehtäviä olennaisimmista kysymyksistä.

Kirjan johdannossa AULI HAKULINEN selvittää lyhyesti keskustelunanalyysin tärkeimpiä tavoitteita ja saatavilla olevia lähteitä. Yksi kirjan tavoitteista on osoittaa, millä tavoin jäsentynyt keskustelu on ja miten siinä koordinoidaan eri toimintoja. Tärkeimpinä jäsenyyksen muotoina keskustelunanalyysissä on pidetty vuorottelujäsenystä, sekvenssijäsenystä ja korjausjäsenystä. Tälle rungolle rakentuu myös *Keskustelunanalyysin perusteet*, mutta perusteiden lisäksi kirjassa esitellään ansiok-

kaasti muitakin artikkelien kirjoittajia kiinnostaneita ilmiöitä.

Metodisesti kirja on laadittu siten, että lukijalle muodostuu käsitys siitä, miten keskustelunanalyysissä työskennellään: lähtökohtana eivät ole valmiit kategoriat, vaan aineisto. Kirjassa onkin runsaasti huolella analysoituja esimerkkejä. Analyysien ansiokkuutta kuvaa, että ne tarjoavat useita ahaa-elämyksiä arkisista ilmiöistä; lisäksi lukija saa nauttia useista hauskoista esimerkeistä. Suurin osa materiaalista on arkikeskusteluja, mutta ANSSI PERÄKYLÄN artikkeli *Institutionaalinen keskustelu* tuo esiin kiinnostavia piirteitä asiakkaiden ja ammattilaisten keskusteluista.

Litteroinnilla on keskustelunanalyysissä keskeinen asema. Niinpä kirjan alkuun on sijoitettu EEVA-LEENA SEPPÄSEN artikkeli *Vuorovaikutus paperilla*, jossa selvitetään keskustelunanalyysin litterointia verrattuna muihin litterointijärjestelmiin. Seppänen esittelee myös katseiden ja eleiden litterointia videonauhoituksista, mitä keskustelunanalyysissä pidetään tärkeänä.

Auli Hakulinen tarkastelee mielenkiintoisessa artikkelissaan keskustelun vuorottelujäsenystä. Vuorottelujäsenyyksen kuvaus on sikäli ongelmallista, että siinä ris-